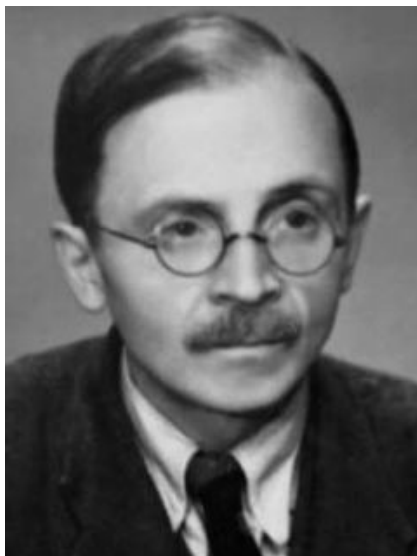

Tanárségdként egy szerveződő egyetemen Dér Zoltán visszaemlékezése a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen eltöltött időszakáról (Budapest–Pécs, 1922–1925)

Dér Zoltán életrajza (1897–1994)

1. kép – A fiatal Dér Zoltán¹

Dér Zoltán 1897. december 7-én született Győrött Dér István és Odor Margit első gyermekeként. Gyermekkorát Temesváron telt, ahol 1916-ban érettségizett az állami főgimnáziumban. Sokoldalú érdeklődése, tehetsége korán megnyilvánult. A világháború és az utána következő zűrzavaros évek erőteljesen beleszóltak a pedagógus család életébe: a matematika–fizika szakos, Eötvös kollégista egyetemi hallgató céltudatosan készült a tudományos pályára, közben nélkülözéssel, betegséggel küszködött, kalandos szituációkba keveredett a forradalmak és a Temesvárt is leválasztó új határok kialakítása révén. A Dér család 1920-ban „repatriálni” kényszerült. A 8. félév abszolválása után az egyetemen három gyakornoki állásajánlatot is kapott. Dr. Fröhlich Izidor mellett kezdte meg működését 1920 őszén. Innen került a pécsi egyetemre tanárségdként, majd újra Budapestre, dr. Tangl Károly

professzor fizikai intézetébe. 1929-ben középiskolai tanári állást pályázott meg, és így került Sopronba, életének végleges állomáshelyére.

A Széchenyi István Gimnáziumban 1958-as nyugdíjazásáig tanította a matematikát és a fizikát, de jó ideig az éneket is. Nem szakított a tanárségdként megkezdett kutatásokkal. Ennek kapcsán a Soproni Bányászati és Erdészeti Főiskolával is együttműködött: a Vendl Miklós professzorral közösen végzett kristálytani kutatásuk nemzetközileg is jegyzett eredménnyel járt. Több nyelven beszélt, hazai és külföldi szaklapokban publikált. Óraadóként, jegyzetíróként mindig számítottak munkájára.

Szívesen és gyakran tartott ismeretterjesztő előadásokat a TIT keretében. Évekig vezette a fizika szakos tanárok helyi munkaközösségét. A Bólyai János Matematikai Társaság országos választmányi tagja volt 10 esztendeig. 1958-ban a Beke Manó-díj kitüntetésre lett.

¹ Forrás: <http://szig.sopron.hu/regi/media/tablo/tanarok/dezo52.jpg> [2018.02.24.]

Aktivitását még hosszú évtizedekig megőrizte: 40 évig zenélt a Soproni Szimfonikusoknál, énekelt a pedagógus kórusban. Még 90 éves korában is korrepetálta a diákokat. Dér Zoltán életének 97. évében, 1994. október 20-án hunyt el.

A váltakozó történelmi korszakok, háborúk viszontagságait, gyötrelmeit bölcsen derűs, realista életszemléletével sikerült elviselnie. Szerénysége, humora, nyitottsága, széleskörű tudása méltán tette őt népszerűvé a városban. A gimnáziumban egy tanterem viseli nevét, életrajzi kötetének, a MAXI(M)UM-nak az 1. számú példányát pedig évente más-más – arra érdemes – diák „örizheti”.

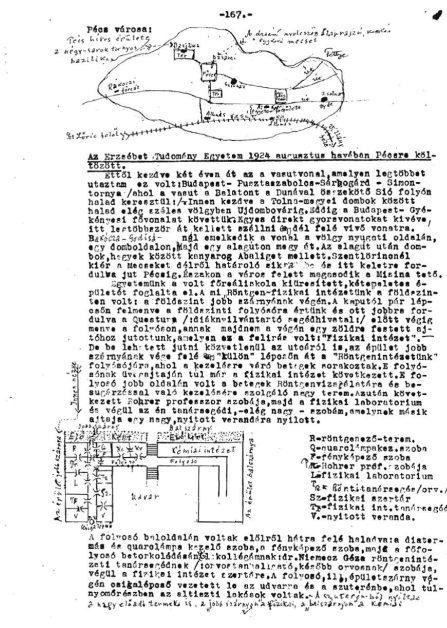
Hosszú életének tanulságos történetét nyugdíjas korában, az 1960-as években vetette papírra. Feltételezhetően felhasznált megőrzött dokumentumokat, korabeli feljegyzéseket, de rengeteget jelentett kitűnő memóriája is.²

A visszaemlékezés más fejezetei a következő publikációkban olvashatók:

- Dér Zoltán diákkori emlékei³
- A tudomány környékén. *Fizikai Szemle*, 2014/12. szám, 412–418.⁴
- A szakértetségis tanfolyamok Sopronban. *Soproni Szemle*, 68. (2014):4. 449–464.⁵
- Dér Zoltán: Egy különös átlagember élete⁶
- MAXI(M)UM (Dér Zoltán visszaemlékezései) Sopron Anno Egyesület, Sopron, 2015. (könyv)⁷

A pécsi visszaemlékezés⁸

A kultuszminiszter, gróf Klebelsberg Kunó szerint az „Egész-Magyarországon” való magyar uralom alapja és egyik jogcíme „a magyar kultúrfőlény”. Ebből nem szabad engedni, sőt azt fokozni kell. Pénzügyi zavarok ide vagy oda, az egyetemek számát nem szabad csökkenteni,

2. kép – Dér Zoltán visszaemlékezésének gépirata, saját rajzaival

2 1989-ben Dér Zoltán mintegy 500 gépelt oldalnyi írást (autográf javításokkal) adott át Besskó Csabának. Ő fénymásolatot készített róla, az átvett példányt pedig visszajuttatta, amely sajnos a szerző halála után már nem került elő. Így csak a fénymásolat maradt fenn. Szkenelt változatban kapták meg a volt tanítványok Amerikából, majd megkezdődött a szöveggyűjtés. A fénymásolat 2015. március 27-e óta a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárában lelhető fel.

3 http://nagyhaboru.blog.hu/2015/05/11/der_zoltan_diakori_emlekei_a_haborus_evekbol_1-17_resz [2018.02.07.]

4 fizikaiszemle.hu/archivum/fsz1412/FizSzem-201412_412-418.pdf [2018.02.07.]

5 epa.oszk.hu/01900/01977/00265/.../EPA01977_soproni_szemle_2014_4_449-464.pdf [2018.02.07.]

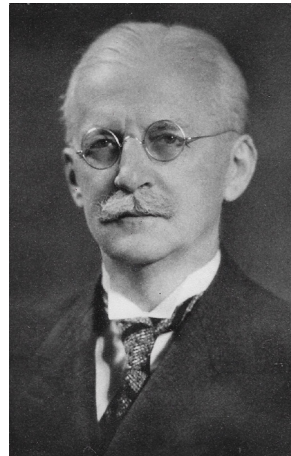
6 <https://sopronanno.hu/irodalom/der-zoltan-egy-kulonos-atlagember-elete-der-zoltan-elete-1897-1994> [2018.02.07.]

7 Dér Zoltán visszaemlékezéseinek gondozói egykori tanítványai: Besskó Csaba mérnök (USA), Dr. Czuczor Huba orvos (Sopron), Dr. Vékás Lajos jogász, akadémikus (Budapest), Jakatics Árpád tanár, szerkesztő (Szolnok).

8 A visszaemlékezés szöveghű közlés.

sőt az egyetemek számát szaporítani kell. Így hozták létre ezekben az időkben a pécsi és a szegedi egyetemet. Péccsett már 1367-ben alapított egyetemet Nagy Lajos király. Az egyetem azonban hamarosan megszűnt. Ezt az egyetemet újíttotta most fel a magyar kultuskormány 1922 év őszén. Egyelőre, és pedig egy teljes tanévig ez az egyetem Budapest-en működött az Állatorvosi Főiskolával együtt, és csak 1923 szeptemberében költözött mint „Pécsi Erzsébet Tudományegyetem” Pécs városába. Tanárai közül többen a Budapesti Állatorvosi Főiskola tanárai közül kerültek ki, ti. akik vállalkoztak rá, hogy Budapestet elhagyva a Pécsi Erzsébet Tudományegyetemhez menjenek át.

Egyszer éppen Fröhlich professzorral bizonyos teendőket beszélünk meg, amikor jött valaki hozzá, és én a látogatás idejére átmentem a szomszédos „helyiségünkbe”, a könyvtárszobába. Mikor a látogató távozott, Fröhlich azt mondta nekem: *„Az imént dr. Rhorer László⁹ állatorvosi főiskolai tanár volt nálam. Ő a főiskoláról átmegy a pécsi egyetem orvosi karába fizikaprofesszornak. Asszisztenst, tanársegédet keres. Ha akarja ezt az állást, el is foglalhatja, de ebben az esetben Pécsre kell lemennie. Ott tanársegéd lehet, énnálam csak gyakornoki állás van rendszeresítve. Nem mondom, hogy vállalja el, azt sem, hogy ne vállalja. Tegyen teljesen belátása szerint.”*

3–4. kép – Fröhlich Izidor és Rhorer László fizikaprofesszorok¹⁰

Megtudtam azt is, hogy Rhorernek a pécsi egyetemen a fizikai előadásokon kívül a Röntgen-Intézetet is kell vezetnie. Énnkem pedig éppen a röntgen-sugarakkal voltak

⁹ Rhorer László (1874–1937) fizikus, röntgenológus, egyetemi tanár. 1902 és 1923 között a budapesti Állatorvosi Főiskola tanára, majd 1923-tól haláláig a pécsi Erzsébet Tudományegyetem orvosi fizika és röntgenológia professzora.

¹⁰ Fröhlich Izidor (1853–1931) elméleti fizikus, egyetemi tanár. Tanulmányai után nemzetközi ösztöndíjas, végül a budapesti tudományegyetem elméleti fizika tanára (1879–1928). A Magyar Tudományos Akadémia (továbbiakban: MTA) levelező, majd rendes tagja. Az egyetemen dékáni (1897/98-as és 1899/1900-as tanév) és rektori (1911/12-es tanév) posztot is betöltött.

Fénykép: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/86/Fr%C3%B6hlich_Izidor_fizikus.jpg [2018.02.07.]

Rhorer László: Pécsi Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont, Pécsi Egyetemtörténeti Gyűjtemény – Fényképgyűjtemény (továbbiakban: PEK PETGY – Fényképgyűjtemény)

terveim: „A Faraday effektus röntgensugarakkal”. Ennél fogva Rhorer professzor ajánlatát elfogadtam.

Megfogadtam továbbá Fröhlich professzornak azt a tanácsát, hogy a nála való gyakornoki állásomról addig le ne mondjak, amíg a pécsi egyetemen a tanárségédi állásomhoz a miniszteri megerősítés meg nem érkezik. A megerősítés csak 1922. december 7-én jött ki. Szóval az 1922/23 tanév első 3 és ½ hónapjában kettős állásom volt. Dél előtt dr. Rhorernek dolgoztam és főként kísérleteket állítottam össze a másnapi előadásokhoz, délután pedig megjelentem dr. Fröhlichnél, és végeztem hol a könyvtárrendezést, hol pedig a professzor kísérleti eredményei alapján a szükséges számításokat, és a számítások alapján nagy grafikonokat rajzoltam.

Az őszi folyamán Fröhlich professzor a Magyar Tudományos Akadémia egyik ülésén beszámolt fénypolarizációs eredményeiről. Kiemelte, hogy a méréseket ő maga végezte, a mérési eredmény feldolgozását azonban Frenyó Sándor és Dér Zoltán egyetemi gyakornokok, akik a grafikonokat is rajzolták.

Frenyó Sándor az elődöm volt a Fröhlich professzor melletti gyakornoki állásban, akit én személyesen nem ismertem. Utódom pedig a szintén Eötvös kollégista Bay Zoltán¹¹ lett. Bay egy évvel fiatalabb évfolyamú volt. Középtermetű, hosszúkás arcú, fekete hajú, sovány fiatalember, akiben óriási volt az ambíció: egyetemi tanár akart lenni. Céltudatos, éjjel-nappal való munkával utóbb célját el is érte. Származására nézve debreceni református pap fia volt. Vele jó barátságban voltam. Később családunkat is meglátogatta. 1945 után disszidált és most külföldön él.

5. kép – Bay Zoltán fizikus¹²

Tanárségédi működésem az Állatorvosi Főiskola épületében

Dr. Rhorer László professzor magas termetű, egyenes állású, erős, de nem kövér ember volt. Széles bajusza és haja már őszes volt. Emlékezetemben főként fehér munkaköpenyében jelenik meg. Többnyire jó kedélyű volt. Láttam ugyan haragos állapotban is, de ilyenkor is udvarias magatartást tanúsított.

Két asszisztense volt. Az Állatorvosi Főiskola részéről Czanik Eszter, a másik asszisztens a pécsi Erzsébet Tudományegyetem részéről én voltam. Legtöbb délelőtt két előadást is tartott Rhorer professzor: egyet az állatorvosi főiskola, egyet a pécsi egyetem orvostanhallgatói számára. Czanik Eszter már több éven át volt asszisztense dr. Rhorernek. A szükséges eszközökbe, a velük való kísérletezésbe már jól beletanult. Pontosan ugyanezeket a

¹¹ Bay Zoltán Lajos (1900–1992) fizikus, a radarcillagászat magyarországi úttörője. A Pázmány Péter Tudományegyetem Elméleti Fizikai Intézetének, majd négy év berlini ösztöndíj után a Műszaki Egyetem egyetemi tanára. Az MTA rendes tagja. 1948-ban emigrációba kényszerült, és az Amerikai Egyesült Államokban telepedett le, ahol a George Washington Egyetem kísérleti fizika professzora lett.

¹² Fénykép: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Zolt%C3%A1n_Bay_\(1900-1992\)_Hungarian_physicist.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/e4/Zolt%C3%A1n_Bay_(1900-1992)_Hungarian_physicist.jpg) [2018.02.07.]

kísérleteket kellett nekem is előkészítenem a pécsi egyetem orvostanhallgatóinak szóló előadásokra. Ezért Czanik Eszter nyomán végeztem előkészítéseimet. Nem rendelkezttem azonban a kísérletekhez való begyakorlottságával és a megfelelő tapasztalatokkal. Emiatt az első évben bizony elég sok ügyetlenséget követtem el. Pl. mindjárt az első nap hozzányúltam egy nem „arretált”, vagyis csavarral meg nem állított, de le nem rögzített mérleghez, mire a mérleg lengő része lecsúszott, leesett és a mutatója elgörbült. Leütöttem egy vasháromlábát, és az kettétört.

Ívlámpát is bemutattunk működés közben. „Fenn” a próbateremben simán ment, „lenn” a földszinten, a tanteremben a hallgatók előtti bekapcsoláskor az ívlámpa kigyuladt és nagy lánggal égni kezdett. De miért? Mert fent az emeleten a falba volt építve egy előtétel-ellenállás, a tanteremben azonban nem volt, s így utóbbi helyen annak hiányában a kísérlethez túlságosan nagy volt az áramerősség. Okultam tehát ebből is, hogy nem elég valamit fenn az emeleten kipróbálni, de az előkészítés során a bemutatás helyén is el kell lehetőséggel a próbát végezni.

A mágneses kísérlet, amikor azt az óra előtt kipróbáltam, jól ment. Az órán a professzornak nem sikerült. Ennek oka az volt, hogy a kísérletben használt lággyvas nem volt igazi lággyvas, és abban az óra előtti kísérlet következtében visszamaradt bizonyos „remanens”, azaz „visszamaradó” mágnesesség.

Mínt hogy mindig attól féltem, hogy egyik vagy másik kényesebb kísérletem nem sikerül, az órák gyakran nagy idegfeszültséget okoztak nekem.

Költözés Pécsre

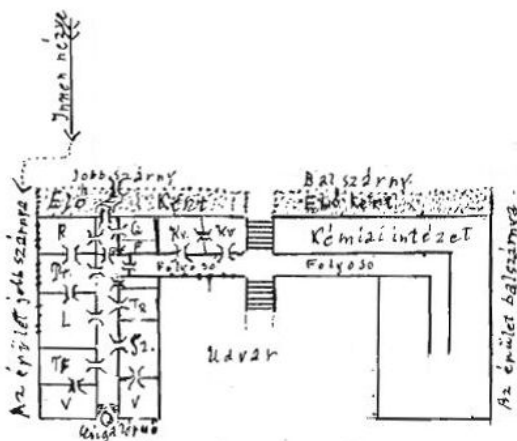

6. kép – A Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem központi épülete¹³

¹³ PEK PETGY – Fényképgyűjtemény

Egyetemünk 1924-ben Pécsen a volt főreáliskola kiüresített, kétemeletes épületét foglalta el. A mi röntgen-fizikai intézetünk a földszinten volt: a földszint jobb szárnyának végén. A kaputól pár lépcsőn felmenve a földszinti folyosóra értünk és ott jobbra fordulva a Questura (diáknyilvántartó segédhivatal) előtt végig menve a folyosón, annak majdnem a végén egy zöldre festett ajtóhoz jutottunk, amelyen ez a felírás volt: „Fizikai intézet”. De be lehetett jutni közvetlenül az utcáról is, az épület jobb szárnyának vége felé egy „külön” lépcsőn át a „röntgenintézetünk” folyosójára, ahol a kezelésre váró betegek sorakoztak. E folyosónak üvegajtaján túl már a fizikai intézet következett. E folyosó jobb oldalán volt a betegek röntgenvizsgálatára és besugárzással való kezelésére szolgáló nagy terem. Azután következett Rhorer professzor szobája, majd a fizikai laboratórium és végül az én tanársegédi – elég nagy – szobám, amelynek másik ajtaja egy nagy, nyitott verandára vezetett.

- R – röntgenező-terem
- Q – quarclámpakezelő szoba
- F – fényképező szoba
- Pr – Rhorer prof. szobája
- L – fizikai laboratórium
- Tr – Röntgen Intézet tanársegéd (orv.)
- Sz – fizikai szertár
- TF – fizikai intézet tanársegéd
- V – nyitott veranda

7. kép – A Rákóczi út 80. számú épület földszinti épületének korabeli alaprajza (Dér Zoltán rajza)

A folyosó bal oldalán voltak a diatermás és quarclámpa kezelő szoba, a fényképező szoba, majd a főfolyosó betorkolódásánál a röntgenintézeti tanársegédnek a szobája, végül a fizikai intézet szertára. Az épületszárny végén csigalépcső vezetett le az udvarra és a szuterénbe, ahol túlnyomó részben az altiszt lakások voltak. A szuterénből nyíltak a nagyelőadótermek is, a „jobb szárnyon” a fizikai, a „bal szárnyon” a kémiai.

Tanársegéd kollégám Niemczik Géza negyedéves orvostanhallgató volt. Magas termetű, barna hajú fiatalember. Szokása volt a vállát kissé felhúzva tartani. Kissé jobbra-balra himbáldozva járt. Alsó ajka kiduzzadt, mert ajkait összeszorította. Sok kedélyesség volt benne. Szerette a társaságot. A röntgenosztályunkon dolgozott és a professzor utasításai szerint a röntgen-készüléket kezelte. Utolsó orvosi vizsgáira szorgalmasan tanult és kb. egy év múlva kész orvos volt.

Volt egy gyakornok társunk is. Egy orvosnő, férjes asszony. Nagyon kedves modorú, középtermetű barna nő, ő Pestre távozott. Utána Bayer Margit jött hozzánk gyakornoknőnek. Egy csinos, pirosposztag, szőke nő. (Apja nyomdász volt és a sors érdekessége, hogy annak idején a mi második vagonunkban repatriált Romániából.¹⁴)

¹⁴ A Dér családnak 1920-ban el kellett hagynia Temesvárt, mert a gimnáziumi tanár családfő nem esküdött fel a román államra.

Az intézeti altisztet Bedő Józsefnek hívták. Magas termetű, keskeny arcú mozgékony ember, ki rövidre nyírott bajuszt viselt. Többnyire kék munkaköpenyben dolgozott, lapos sapkával fején. A takarítást is ő végezte. A fizikai eszközöket ő hordta fel fatálcán. Segédkezett a röntgenintézetben is. Volt benne bizonyos ezermesteri hajlam és így javításokra – pl. a fizikai eszközök javítására – jól fel lehetett használni. A második év második felében már első osztályú műszaki altiszt minősítést kapott és ennek megfelelően a legmagasabb altishti fizetést.

Feladataim

Mikor én az intézethez kerültem, igen primitív volt még a felszerelésünk. Rhorer professzor például reggelizni kívánt, de nem volt pohár. A fizikai intézetnek alig volt egy-két tárgya, de azért mégis akadt egy üres, vadonatúj Leclanché-elem edény. Tehát, ebből az elemüvegből reggelizett.

Csaknem minden délelőtt, mihelyt az orvoskari fizikai óránk lezajlott, nyakamba vettem a várost Bedő József altiszt társaságában, aki egy fatálcát hozott magával. Végigjártunk több középiskolát (cisztercita gimnáziumot, a pécsi főreáliskolát, a Rákóczi katonai főreáliskolát) és azok szertáiraiban kerestünk eszközöket a másnapi fizikai előadásunkhoz. Ami a célnak megfelelt, azt a szaktanároktól kölcsönkértem. Szívesen adták. Volt úgy is, hogy a kölcsönkapott eszköz hibás volt. Bedő altiszt kijavította, és így megjavítva kapták vissza.

Az elhozás után következett az eszközök kipróbálása. Sok kipróbálást végeztem a nagy fizikai előadó teremben. Néha még vacsora után is, sőt volt úgy, hogy este 11 óráig. Néha az órán mégsem ment az egyik vagy másik kísérlet, de ezért a professzor sohasem tett nekem szemrehányást, mivel tudta, hogy mennyit vesződöm. Sőt az év végén azt mondta: *„Nagyon meg voltam elégedve, pedig a tavalyi tapasztalatok után voltak némi aggályaim.”*

A harmadik lépés volt a leszerepelt eszközök visszavitele, ami majdnem mindig újabb eszközök elhozatalával párosult.

Én voltam megbízva az egyetem meteorológiai állomásának naponta háromszor végzendő leolvasásával. Reggel 7, délután 2 és este 9 órakor az udvar közepén felállított időjárás-házikóban elhelyezett eszközökről le kellett olvasnom a hőmérsékletet, a légnyomást és a levegő nedvességét. És a leolvasott adatokat egy papírlapra írva át kellett adnom nap, mint nap a professzornak, aki belőlük jelentést készített és felküldte a budapesti központnak.

Rhorer professzor további „nagy terve” volt rádióvevő felállítása a fizikai intézetünk részére. A rádió akkor még meglehetősen gyermekcipőben járt. Az akkori, még fejletlen elképzelésnek megfelelően a fejhallgatós vételhez nagy külön antennát terveztünk kifejlesztetni. A tervünk szerint az antenna 3 szál, egymástól 20–20 cm távolságban párhuzamosan vonuló, 60 m hosszú vastag vörösrézdrótból állt volna. Az egyetem központi épületének tornya keleti falától (az udvar felett és egy szomszédos úttest felett) az úttesten túli egyik villa tetejéig akartuk kifejlesztetni. Erre azonban előbb engedélyt kellett kérni a városi mérnöki hivataltól. Kibírja-e az egyetem tornya, illetőleg a villa fala a nagy húzófeszültséget, illetve forgatónyomatékat, főként télen zúzmarás állapotban és a téli szélben? Végül az engedélyt megkaptuk, az antenna bevált: az intézet fejhallgatós vevője jól működött.

De csakhamar egy lapszerkesztő privátim egy olyan készüléket vásárolt, amelyhez nem is kellett külön antenna. Ahhoz a városi villanyhálózatot használta. És készüléke méghozzá nem is fejhallgató, hanem hangszórós volt, bár igen közel kellett hozzá hajolni, mert hangja igen gyenge volt. Rajta a gomb (kondenzátor) forgatására sorban bejöttek a különböző állomások: Budapest, Bécs, Párizs stb. Akkoriban ennek a készüléknek csodájára jártak. Rhorer professzor is elment „meghallgatni”. Akkoriban ez új volt, valóságos csoda volt, de messze volt még a mai készülékek tökéletességétől.

Már asszisztensként a röntgensugarakkal akartam tudományos munkát végezni, de intézetünknek, ameddig csak közösködött az Állatorvosi Főiskolával, rendes felszerelése nem volt. Csak egy kisméretű röntgen-lámpa állt volna rendelkezésemre, amelyik az Állatorvosi Főiskola részére tartott előadásokon szerepelt. Ez komoly kísérleti munka végzésére nem volt megfelelő. De volt az Állatorvosi Főiskolának egy magasfeszültségű akkumulátor telepe. Rhorer professzor úr azzal bízott meg, hogy ezt az akkumulátor telepet hozzam rendbe. Jó lesz az majd a jövő évre, ha majd Pécsen komoly röntgen-lámpánk lesz, hogy a röntgen-sugarak erősségét ionizációs kamrában mérjük. Vagy, hogy ívlámpán át kisütve intenzív fényt kapjunk. Az akkumulátor telepet június derekáig javítottam, amíg végül elfogadhatóan jónak volt mondható. De a magam szempontjából bizony hiába vesződtem vele, mert a következő évben, amikor Budapestről megváltunk, az Állatorvosi Főiskola az általam kijavított akkumulátor-telepet nem adta oda.

Rhorer professzor számomra egy készüléket csináltatott az egyik fizikai szaklap nyomán, amely lényegében véve „a Wilson féle ködfény-kamra kísérlet” egyik módosítása. Első kieszelője után a készülék neve: „Bose¹⁵-féle készülék”. Alkalmas arra, hogy az „atomrombolás” után felszabaduló apró „atomtöredékeket” (protonok stb.) láthatóvá és lefényképezhetővé tegye. Minden ilyen anyagszemecskére ugyanis a kísérlet folyamán egy gőzzel túltelített térben vízburok rakódik le. A szabad szemmel láthatatlan anyagszemecske ilyen formán vízburkolatokkal körülvett ködszemecskévé válik, és erős oldalvilágítás esetében lefényképezhető. Ilyenfajta eszközzel tényleg fedeztek is fel már a rákövetkező esztendőkből új, eddig nem ismert „atomfragmenseket”, azaz részecskéket (neutronokat, mezonokat stb.).

De a Bose-féle készülék egy belső vasmag kivételével tisztára üvegből van. Amellett nagymértékben elágazós, kanyargós csöveket tartalmazó készülék. Befogására külön fa-állványt kellett konstruálni. Hónapokba tellett, amíg elkészült és nagy faladásban megérkezett Pécsre. A faállványba szerelésnél egy helyen az üvegcsőszerű áthidalás eltörött. Ezt még a helyszínen Cholnoky László nevű kémikus tanárségéd társam ki tudta javítani, de az állványt kellett hozzá módosítani.

Egy másik alkalommal – kísérlet közben – az említett vasmag, amelyet kívülről elektromágnes mozgatott, a mozdulat túlságos heves volta miatt széttronsolta a készülék egyik oldalát. A készüléket javítás végett Budapestre kellett szállítani, de ismételt levélbeli és felutazással egybekötött személyes könyörgések ellenére, az csak hét hónap múlva érkezett vissza.

Akkor kiderült, hogy az egyetem – kisebb méretű – ívlámpái nem adnak elegendő fényt a ködcsíkok lefényképezésére. Végre egy pécsi ipariskolában találtam egy ívlámpát,

---

¹⁵ Bose, Satyendra Nath (1894–1974) indiai matematikus és fizikus. Albert Einsteintel együttműködve elméletet dolgozott ki az elektromágneses sugárzás gázszerű tulajdonságaira (Bose–Einstein függvény, kvantumfizika).

amely 23 amperrel működött, és a fényével – más ívlámpák fényét is odavíve – végre sikerült a ködcsíkokat fényképeznem. (Amikor otthagytam Pécsset, a Bose-féle készülék – egyik szekrény legalsó lapos fiókjába rejtve – ott maradt tovább is anélkül, hogy bárki is használná.)

Rhorer professzor „Orvosi fizika-kémia” című könyve¹⁶ új kiadásban jelent meg. Az új kiadás kefelevonatait én ellenőriztem és a sajtóhibákat kijavítottam. A műből egy tiszteletpéldányt kaptam. Rhorer szabad idejében – vasárnap délelőtt is – végigolvasta a legújabb fizikai folyóiratokat, és olyan példányába, melyben minden két lap közé egy-két üres oldal volt belekötve, bejegyzéseket tett a legújabb eredményekről, könyvének a következő kiadása számára.

Az egyetemen az orvostanhallgatók részére a kísérleti fizikai előadásokat Rhorer professzor tartotta. A napi munkám főként az előadási fizikai kísérletek összeállítása, kipróbálása és néha a kísérletek bemutatása volt (amikor nem maga a professzor mutatta be azt). Volt eset, hogy a professzor három hétre Londonba utazott, és távolléte alatt az előadásokat én tartottam meg a professzor könyve alapján.

Az egyetemen szóban és írásban kollokváltattam is. Nemegyszer találtam egy-egy igen rossz írásbeli kollokviumban egy-két tökéletes mondatot. Ezek mindig szó szerinti idézetnek bizonyultak a professzor úr tankönyvéből, vagy egyéb közkeletű fizikai könyvből, és az illető, amikor vele próbát tettem, nem tudta az ilyen mondatot szó szerint elmondani. Vagyis a vizsgázó egyszerűen „puskázott”. Emiatt előfordult az „elégtelenül kolloquált” beírás is.

Szívesen vettük, ha meglátogatták intézetünket. Egy ízben a látogatók között egy igen csinos társaságbeli ifjú hölgy is volt. Odaállítottuk a röntgenkészülék elé és átvilágítottuk. A kép azt mutatta, hogy tuberkulózistól megtámadott foltok vannak a tüdején. A röntgenkészülék leleplezte betegségét, amelyet addig nem is gyanított. Sírva ment haza.

Az intézet röntgen-osztályán Rhorer professzor nap mint nap vizsgálta és sugarakkal kezelte a betegek nagy sokasságát. Szegény rákos nők százait. Többnyire idősebbek voltak, de volt közöttük pl. 29 éves is. „*Mi lesz velük?*” – kérdeztem. A válasz így hangzott: „*Röntgen kezelés nélkül éltek volna, mondjuk negyed évig. A besugárzás meghosszabbítja az életüket. Élnek vagy két évig.*”

Voltak olyan betegek, akik erősítésül három kvarcfalú, higanygőzös lámpánk valamelyikével ultraibolya besugárzást kaptak. Volt nálunk áramátvezetési hőtermelés (diatermia) útján reuma elleni hőkezelés is. Volt egy szegény hús-daganatos, szarkomás fiú is. Annak nem használt a sugár-kezelés. Az aránylag kicsiny daganat a röntgensugárzás ellenére is tovább nőtt, és mert igen rossz helyen volt, összenyomott egy fő eret. A fiú egy héten belül meghalt. Volt egy szerencsétlen csonttuberkulózisos betegünk, akinek összeaszott karján, kezén lévő vérvörös sebéből csurgott a genny. És így tovább. A betegségek felismerése céljából mindennaposak voltak nálunk a mindkét oldalon érzékeny réteggel bevont filmekre történő röntgenfelvételek is.

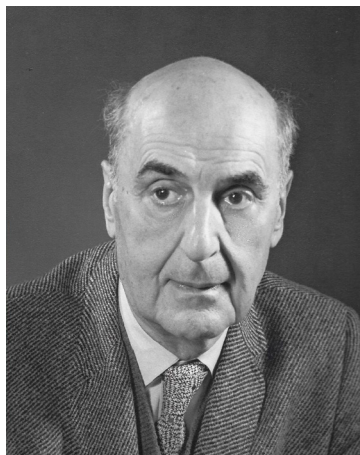
A sok röntgenezés a szervezetre veszélyes. Rákot is okozhat. Rhorer professzor is használt ólomfalat, a kivágásban pedig ólom tartalmú üvegből ablakot. Az ólom ugyanis, mint nagy atomsúlyú anyag elnyeli a röntgensugarakat. Az asszisztensnőnk zsebében lévő,

¹⁶ Munkái: RHORER László: *Orvosi fizikai kémia*. (A Kis Akadémia könyvtára 1.) Budapest, 1911.; RHORER László: *Fizika. Egyetemi és főiskolai hallgatók számára*. Budapest, 1922.; RHORER László: *Atomok, molekulák, kristályok. 39 ábrával*. Pécs–Budapest, 1924. (Tudományos gyűjtemény 8.)

továbbá a harmadik helyiségbeli fotográfiai szoba asztalfiókjában lévő filmek is lassanként megfeketedtek a ruhán, a falakon, fán is átmenő röntgensugarak hatásától. Rhorer professzor végül valami altesti rákban halt meg 63 éves korában, és nem lehetetlen, hogy baját a sok röntgensugárzástól kapta.

Más tanszékek, egyetemi kollégák

A szomszéd intézet kémia tanára volt a keskeny, hosszúkás, idegesen rángatózó arcú, csupasz-szájú Zechmeister László¹⁷, a győri polgármester fia, aki anyánk családjával: az Ódorokkal távoli rokonságban állt. Első tanárségédjével, Cholnoky Lászlóval¹⁸ együttműködve a paprika csípős, színes festékét, a kapszaicint igyekeztek (hosszadalmas kísérlet-sorozattal) megelemezni és a kémiai képletét megadni. Kísérleteik sikerrel végződtek. Rengeteg piros paprika feldolgozása után még a szerkezeti képletét is felderítették. Zechmeister később Amerikába ment. Utóda Cholnoky László lett.

8–9. kép –Cholnoky László és Zechmeister László professzorok¹⁹

Az élettan professzora volt a külső megjelenésében az orosz Sztálinra emlékeztető, jovialis Pekár Mihály²⁰, aki Rhorer professzornál gyakran megfordult. Egymást tréfásan

¹⁷ Zechmeister László (1889–1972) vegyészmérnök, egyetemi tanár, akadémikus. Egyetemi tanulmányait Svájcban végezte: vegyészmérnöki és műszaki doktori címet szerzett. Munkásságát Berlinben kezdte meg, majd az első világháború befejezése után a hadifogságból Magyarországra tért vissza. 1922-ben nevezték ki a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Kémiai Intézetének igazgatójának, ahol 1940-ig dolgozott. Az MTA levelező, rendes és tiszteletbeli tagja. 1940-ben emigrált, és a pasadenai California Institute of Technology szerves kémia professzoraként működött tovább.

¹⁸ Cholnoky László (1899–1967) Kossuth-díjas gyógyszerész, egyetemi tanár. 1924 és 1965 között a pécsi egyetem egyetemi tanára. 1961 és 1965 között az önálló Pécsi Orvostudományi Egyetem rektora. A kémia-tudományok doktora (1952), majd az MTA levelező tagja.

¹⁹ Professzor-portrék (8–11. kép): PEK PETGY – Fényképgyűjtemény

²⁰ Pekár Mihály (1871–1942) orvos, fiziológus, egyetemi tanár. Először a budapesti egyetem Élettani Tanszékének magántanára, majd 1918-tól 1942-ig a pozsonyi, majd pécsi Erzsébet Tudományegyetem professzora. 1927-től felsőházi tag. Nagy érdemei voltak a pozsonyi egyetem Pécsre helyezése ügyében.

nem egyszer „Aranyomnak” szólították. Tanársegéde volt dr. Matkovits Károly orvos, aki később Budapesten lett gyakorló orvos. Nyugdíjas korára Sopronban telepedett meg. Az örökléstant Gorka Sándor²¹ tanította, aki egyúttal a Természettudományi Társulat főtitkára volt. Egy előadásorozatát végighallgattam, mert érdekelt ez a kérdés, amióta középiskolás koromban apám jó barátjának, Inotay Lászlónak – három előadásból álló – előadásorozatát hallottam a darwinizmusról. Gorka előadása azonban erősen elütött a darwinizmustól. Ő az újabb, akkor új Mendel-Morgan öröklési elméletet követte. A sejtmagvak – mikroszkópiai megfigyelésére – megfestéssel láthatóvá tehető részei: az úgy nevezett kromoszómák tulajdonképpen „génláncok”, a gének pedig „az örökítés egységei”.

10–11. kép –Pékár Mihály és Gorka Sándor professzorok

Mi leginkább a kémiai tanszékre voltunk ráutalva. Kevés eszközünk volt. Üvegcső, gumidugó, lombik, vegyszerek gyakran kellett nekünk. Nosza, átszaladtam kölcsönkérni a kémiára. Így nap, mint nap találkoztam az ottani tanársegédekkel.

A kisorosz (rutén) származású, keskeny orrcimpás, hosszúkás arcú, fekete hajú Vrabély Vera (később doktorált) volt, akihez legtöbbször fordultam. Idővel jóba lettünk és még szüleimnél, Budapest közelében, Rákoscsabán is meglátogattam néha. Ő ugyanolyan munkát végzett a kémiai tanszéken, amit én a fizikai tanszéken, ti. az előadási kísérletek összeállítását, kipróbálását. Amellett vezette a „kvalitatív és kvantitatív kémiai elemzés” című gyakorlatokat. Ebbe én magam is – mintha orvostanhallgató lennék – beiratkoztam. Mikor erre Zechmeister professzornál jelentkeztem és engedélyt kértem, azt is megígértem, hogy a szokásos gyakorlati díjakat megfizetem. De Zechmeister professzor így szólt: „Mivel egyetemi alkalmazott, díjfizetést nem kérünk. A gyakorlatok végzése a tanársegéd úr részére ingyenes.” Eszerint két féléven át, heti 2 órában elvégeztem ezeket a gyakorlatokat, azzal a hátsó gondolattal, hogy kémiából, mint melléktárgyból szándékozom doktorálni. A főtárgy a fizika lett volna. A gyakorlat arra ment ki: az embernek kezébe adtak valami

²¹ Gorka Sándor (1878–1944) biológus, egyetemi tanár. 1902 és 1913 között a budapesti egyetem Állattani Tanszékének tanára, 1914 és 1920 között pedig az Összehasonlító Bonctani Intézet vezetője. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem Biológiai Intézetének első egyetemi tanára (1923–1944), a pécsi biológiaoktatás alapítója és kiemelkedő egyénisége. A pécsi Mecsek Egyesület tagja és a *Pannonia* szerkesztője (1941–1943).

port, vagy folyadékot. Vegyszerek hozzátöltögetése alapján (lesz-e színváltozás, csapadék és milyen csapadék) ki kellett deríteni, hogy a vizsgált anyag, a por, vagy folyadék milyen kémiai elemeket tartalmaz. Ez volt a kvalitatív, azaz minőségi elemzés. Már aprólékosabb eljárás kellett a mennyiségi, azaz a kvantitatív elemzéshez, hogy ti. mennyi, hány mg van az egyik, vagy másik alkatrészből a keverékben, elegyben, vegyületben. Pl. „titrálás” útján: adott koncentrációjú vegyi oldat cseppenkénti beleejtésével egészen a bizonyos színváltozásig. Hány csepp hullott addig bele, mekkora egy csepp súlya, stb.

Meg kell még emlékezni Rom Pál kémiai intézeti tanárségéről is. Ügyes kezű, barna bőrű, középtermetű, sovány, nyurga fiatalember volt. Szobájában az ágya feletti széles fehér polcon nagy üvegtartályokban álltak a legveszedelmesebb maró savak: sósav, kénsav, salétromsav. A kémikusok igen ügyesek voltak abban, hogy miképpen lehet tiszta alkoholból hígítással és esszenciák hozzáadásával kitűnő likőröket előállítani. Persze rendes körülmények között csak nagyon módjával csinálták és éltek vele. De egyszer egy fiatalemberekből álló társaság Rom Palinál nagyon belikőrözött és ittasságukban elkezdtek hajigálódzni. A savtartalmú lombikok rendre összetörték, és a savak az ágyra ömlöttek. Sem ágynemű, sem vaságy nem maradt meg. A savak mindent szétmártak. Megmárták még a padlót is. Hja, így mulat egy kémiai tanárség! Rom Pál később ledoktorálván a budapesti ampelológiai intézethez került mint vegyész.

12. kép – Rom Pál vegyész, gyógyszerész²²

Anatómiai intézeti tanárség kollégáim meghívására megtekintettem az anatómiai, azaz a hullaboncoló intézetet. Az első terem nagy kőkádjainak a fedelét felemelve – barna, karbolszagú lében úszott néhány „hulla”: nagybajszú férfi, kis fiú, stb. A sokáig ázott hullák bőre megbarnult a fertőtlenítő oldattól.

A második teremben enyhén rézsút deszkalapokon feküdtek a meztelen halottak és középpütt az asztalon feküdt egy szép, 20 év körüli fiatal nő holtteste, de csak a felső fele, mert a hasi része és lábszárai hiányoztak. Alulról bele lehetett látni mellüregébe, benne látni lehetett a nagy – a nyak felé egyre keskenyedő – csigolyákat. A tüdő és a szív már ki volt tépve. Szép szemei beesvék. Feje körül szerteséjjel omlott szép, fekete haja.

Az utolsó teremben, mintha szivacsok lettek volna a vízben. Nem szivacsok, hanem agyvelők voltak formalin oldatban. Ott az asztalon hamarosan a kivett agyvelőből „met-szeteket” készítették (szeleteket metszettek ki mikroszkóp alá).

Egyéb időtöltések, szórakozások

Pécsett viszonylag kevés szabadidőm volt, tehát kevés alkalom nyílt a szórakozásokra. Néha egy-egy színházi előadás vagy késő esti mozi, egy-egy szimfonikus vagy kamarazenei hangverseny. Jónak lettem Zupancic Vilmossal, a pécsi városi zeneiskola hegedű-csel-

²² <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/rom-pal-77807/> [2017.02.07.]

ló tanárával. Megyek például a Rákóczi utcán, hónom alatt egy sereg kottával. Megállít és megnézi a kottákat. Aztán kiválaszt egy párat közülük: Bach János passióját, Bartók Tizenöt magyar parasztdalát. Ezeket – úgymond – kölcsönkéri, és egyúttal péntek estére meghív vacsorára, amikor majd közli velem a kottáimra vonatkozó véleményét.

Péntek este náluk vacsoráztam. A vacsora vesevelő, utána édesség. Zupancic felesége – a szép, szőke Lenke, egyébként nyelvszakos tanárnő – töltötte be a háziasszony szerepét. Zupancic kottáimra vonatkozó véleménye az volt, hogy a János passióért lelkesedik, de a Bartók parasztdalokért egy cseppet sem. Leütött belőle egy-egy akkordot a zongorán és megjegyezte: „*Förtelmes egy akkord! Hát szabad „ilyet írni?”*” Én azt feleltem, hogy az akkord a darabban áll, előtte és utána is vannak akkordok. Majd azt a hasonlatot használtam, hogy a táncosnő sem tud akármilyen helyzetben megállni, hanem egy sereg helyzetben csak átlendül, tehát éppúgy van az akkordokkal is, és nem lehet megállni, külön szemlélni egy-egy akkordot. Míg így vitáztunk, belépett mint vendég Bán János zongoraművész. Mondta, hogy ő már játszotta ezeket a parasztdalokat hangversenyen. Azzal leült a zongorához és végigjátszotta a füzet nagy részét. Egyszerű paraszt dallamokat lehetett a játékból kihallani, de semmi különös diszsonanciát. Úgy játszotta, hogy szinte elsikkadtak a kifogásolt diszsonanciák. (De ez sem az igazi. Jó pár év múlva Fettich Nándor muzeológus²³ barátom úgy játszott több Bartók darabot, hogy Bartók akkordjai úgy csengtek, mintha a zongora ezüstből volna. Játékának titka az volt, hogy az akkord némelyik hangját erősebben, a másikat – csak hangszínezésre szántan – megfelelően gyengébben ütötte le.)

Bán János aztán elmondta, hogy Beethoven zongora-hangversenyt készül adni Bécsben. És a Mondschein szonáta egyes részeit többféleképpen is lejátszotta. Faggatott bennünket, hogy véleményünk szerint így, vagy úgy szól-e jobban.

A pécsi kamarazene társaságban a zeneiskola igazgatója játszotta a prímhegedűt, Zupancic a csellót. A társaság bérleti előfizetéssel hat hangversenyből álló sorozatot hirdetett. Az első hangverseny után – kiemelve, hogy kiválóan muzsikáltak – azt kifogásoltam, hogy a terem világítása rideg és barátságtalan, és emiatt hangulatromboló volt. A zenészek feje felett magasan világított egy csupasz villanykörte, amelynek fénye a zenészeket meglehetősen árnyékban hagyta, ellenben a közönség szemébe világított. A legközelebbi hangversenyükön már sátorszerű burával volt fedett a lámpa. Direkt fényt nem sugárzott a hallgatók szemébe és csak a zenészek és kottáik voltak jól megvilágítva.

Részt vettem mint tenor énekes egy Zupancic vezényelte egyházi hangversenyen. Három Bach művet énekeltünk zenekari kísérettel. Zupancic főleg Brahms zenéjét igyekezett velem megismertetni és megkedveltetni. Egyébként lelkes turista, alpesi turista volt. Nyaranta 6–8 hetet töltött az osztrák Alpokban, hegymászással. (Talán éppen ezzel tette tönkre szívét úgy, hogy 48 éves korában – valamikor az 1930-es években – meghalt.)

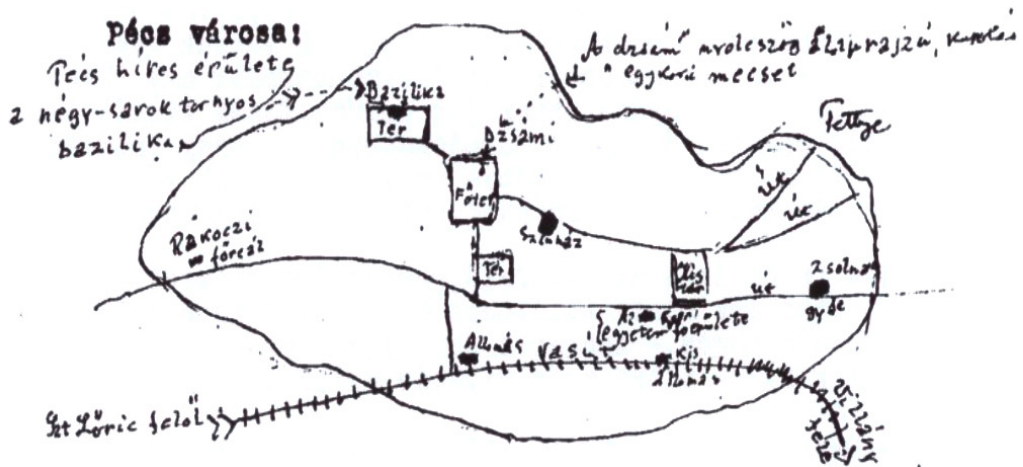
Mansfeld²⁴ gyógyszerész-professzor lakásán egyetemi tanárok egy kvartett társaságot alakítottak. Nem találtak brácsást. Végül örömmel hallották, hogy én tudok brácsázni és

²³ Fettich Nándor (1900–1971) régész, ötvösművész, az MTA tagja. A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára népvándorlás kori gyűjteményének felelőse, majd igazgatója (1941–1945) Kényszernyugdíjazása után ötvösművész lett, de tudományos munkásságát nem hagyta abba.

²⁴ Mansfeld Géza (1882–1950) orvos, farmakológus, egyetemi tanár, akadémikus. A budapesti egyetem magántanára, majd a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen 1923 és 1944, valamint 1945 és 1947 között a Gyógy-szertani Intézet és a Kórtani Intézet igazgatója, volt az egyetem rektora (1934/35. tanév) és dékánja (1930/31. tanév) is.

bevettek a kvartettjükbe. Hetente egyszer este 8 órától 1 óráig játszottunk. Közben szünetet tartottunk, amikor a háziasszony frissítőket és édességeket szolgált fel. E ház udvarán emelkedett égnek egy épen maradt török minaret fehér, karcsú tornya.

A városban a hozzáférhető kultur-látványosságokat mind megtekintettem (pl. városi múzeum, a zsolnai majolika gyár múzeuma, stb.). Ellenben halogattam a pécsi szénbánya megtekintését, végül el is maradt egészen. A város szép környékén – vasárnaponként – jó időben számos sétát, illetve kirándulást tettem (Misina tető, János kilátó, Jakab hegyi kilátó-szikla). Részint egyedül, részint kisebb társaságban, néha a Mecseki Turista Egyesülettel.

13. kép – Pécs városa (Dér Zoltán rajza)

Messzebb útjaim is voltak:

Északnyugat felé hegygerinceken át Szentkút, Orfű, Abaliget községek (18 km-es túra csak oda). Abaligeten van egy érdekes cseppkőbarlang, amelyben patak is folyik. E patakban található híres rákfajta: „az abaligeti vakrák”, amelynek szemei az állandó sötétben való élés következtében visszafejlődtek. Dudich Endre professzor – volt Eötvös kollégista²⁵ – sok cikket írt erről a rákfajtról.

Északkelet felé át a hosszú Mecsekszabolcs bányavároson, majd országúton erdőben kígyózva egy alacsony gerincig, onnan meredeken lefelé Mánfa község több rétegben egymás mellett fekvő, kies házsoraiig. Innen újabb hegygerincen át Komló bányavároskába.

Dél felé dombra fel, majd lassan emelkedő, szinte fennsíki úton egy magaslati helyig. Innen elég gyors leereszkedéssel a szép Harkány fürdőbe (26 km-re Pécestől). Ez a fürdő híres hőforrásairól, forró vizes úszómedencéiről. E helytől keletre van a Nagyharsányi hegy. Fa, sőt bokor alig van rajta. Az egész hegy füves, sziklás. Az ember azt hinné, hogy hamar felér a tetejére, de csak egy párkányig jut, ahonnan hasonló magasságúnak látszó hegy áll előtte. És ez sokszor ismétlődik így, míg végre elfáradva, kiizzadva feljut az igazi tetőre.

²⁵ Dudich Endre (1895–1971) Kossuth-díjas zoológus, biológus, hidrológus, entomológus, szpeleológus, egyetemi tanár. 1925-től a szegedi Ferenc József Tudományegyetem magántanára. 1934-ben ő szervezte meg az első hazai Állatrendszertani és Állatföldrajzi Intézetet a budapesti egyetemen, ahol 1971-ben bekövetkezett haláláig dolgozott.

Innen gyönyörű a kilátás: észak felé a Mecsek hegység, délkelet felé a Villányi hegység, délnyugat felé a Dráva fénylő csíkján túl magas, kéklő hegláncok látszanak.

Még délebbre fekszik Siklós városka, felette a török időkben szerepet játszó várral.

Egy ízben vonaton utaztam Villányba, és onnan kelet felé a mohácsi síkon át Mohácsra. Itt felkerestem az Endrőczy mama²⁶ szüleit. Nagyon kedves emberek voltak.

Az említett kisebb kiránduló társaság főként Vrabély Vera, kémiai intézeti tanársegédnőből, Szanathy Aniella jogi kari gondnoknőből²⁷, Niemczik Géza intézetünkbeli röntgenorvosból állott. A társaságot néhányszor egy-egy orvostanhallgató, vagy orvostanhallgató nő egészítette ki.

Egy ízben az említett két kolléga hölgy ajánlatára kora tavasszal bérkocsit béreltünk. A nagy hideg miatt lábzsákokat kaptunk, sőt a kocsis még pokrócokkal is jól befödött bennünket. Pécsről keleti irányban több községen végigkocsikáztunk, így visszatérőben egy vendéglőben fűszeres forralt bort ittunk.

Gyalogkirándulásokra nem kedveltem ezt a társaságot, mert a nők fáradékonyak voltak. Nagyon melegük, vagy nagyon „hidegük” volt. Hamar szomjasak lettek stb. Minduntalan megpihentünk (pl. fák árnyékában a napsütés előtt). Vagy bementünk inni vendéglőkbe és ott sokáig elidőztünk. Csak akkor jöttek ki, amikor a Nap már a látóhatár szélén lebukott, és akkor még órákig kellett jönni hazafele a sötétben. És szinte fátumszerűen egy-egy vihar is utolért bennünket a sötét erdőben. Bőrig áztunk, mire késő este visszaértünk a városba. Ez több ízben megtörtént. Az egyik alkalommal, amint a sötétben, nagy viharban siettünk hazafelé, egyszer csak észrevesszük, hogy az egyik hölgy „elveszett”. Vagy húsz percig mentem visszafele, amíg rábukkantam: egy kövön ült és sírt, mert kifcamodott a bokája. Vállamra támaszkodva vezettem haza. Csak bicegve tudott járni lassan-lassan. Közben zuhogott az eső. Éjjel fél kettőkor értem haza bőrig ázva.

A legklasszikusabb ilyen eset egy júniális volt, Abaligeten. A mi négyes szűkebb társaságunk gyalog ment a hegyeken át. Forró idő volt. A sok fa alatti pihenés miatt csak késő délután érkeztünk meg Abaligetre. Ott lámpásos vezetővel előbb végig jártuk, megnéztük a cseppkőbarlangot, és csak este 8 órakor csatlakoztunk egy vendéglőben az ott táncoló orvostanhallgatók népes csoportjához. A tánc-zenét hatalmas mennydörgések tarkították. Majd eljött az ideje annak, hogy kimenjünk az abaligeti vasútállomásra. Néhány orvostanhallgatónak volt viharlámpája, de a zuhogó orkán szélrohamai csakhamar valamennyit kioltották. Sötétben mentünk tovább a síkos, sáros úton. Időnként cigánykereket voltunk kénytelenek hányni a pocsolókban. Vagy azon mulattunk a hirtelen villámfénynél, hogy az egyik vagy másik társunk elcsúszott és a pocsolóba ült, vagy éppen abból tápázkodik fel. Vrabély Vera nem hozott magával felsőkabátot. Ráborítottam a saját felöltöm felét. Így egy kabát alatt mentünk ketten. Egyszer csak Vera eltűnt mellőlem. Kiáltottam, hogy hova lett. Gyöngye hang nyöszörögte, hogy az árokban vagyok. A legközelebbi villámfénynél felsegítettem. Mert olyan sötét volt általában, hogy az út szélét sem lehetett látni. Emellett az út folyton kanyargott, csak a lejtősödésből, a láb érzése útján lehetett kitapogatni az út szélét. De azért végül mégiscsak megérkeztünk a négy és fél kilométer távolságban levő vasúti állomásra. Egy erős lámpa világított ki az állomás előtti zöld rétre.

²⁶ Endrőczyék a család baráti köréhez tartoztak Temesváron

²⁷ Árvai Tünde: Szanathy Aniella, az Erzsébet Kollégium „anyja”

http://pecsi-notortenet.blog.hu/2013/04/13/szanathy_aniella_az_erszebet_kollegium_anya [2018.02.24.]

Meg akarván spórolni a rét körülkerülését, társaságunk hölgyei át akartak vágni a réten. Azaz csak akartak, mert a rétség elején egy fűvel benőtt, vízzel teli árokba zuhantak mellmagasságig.

A várva várt éjszakai vonat is megérkezett végül. A zsúfolt vonatra harmadosztályú jeggyel csak az első osztályba tudtunk felszállni. Ott elképedve néztük, hogy hölgyeink arca csupa sár és még blúzuk alól is sár darabok kandikálnak ki. Mindnyájunk ruhája csepegett a víztől.

Cipőm tönkrement. Szárítás közben összeaszott, talpa pedig a kövektől összevagdosva felgöngyöldött. Minthogy használni már nem lehetett, pár nap múlva beledobtam az egyik kályhába.

A Mecseki Turista Egyesülettel tett kirándulásaim már sokkal jobb emlékek. Lassan, tempósan mentünk, de úgy szólván egész nap, így nagy utakat jártunk be. Források mellett pihentünk. Gombákat szedtünk és süttöttünk. Ízletes csemege lett belőlük. Bort is ittunk. Ebéd után fa árnyékában aludtunk.

Legkedveltebb kirándulóhelye volt a társaságnak a Hosszúhetény vasúti állomástól észak felé haladó, szépséges „Egregyi völgy”. Előbb véges-végig a hosszú községen, majd át az erdős hegygerincen, mindvégig országúton. Ez az országút erősen kanyargott hol jobbról, hol balról előtüremkedő elég magas hegyek miatt. Az országút melletti főpatakot a jobbról-balról nyíló mellékvölgyek patakjai egyre jobban megduzzasztották, emiatt észak felé egyre messzebbre hatoltunk.

Hosszúheténytől kelet felé is szép kirándulás kínálkozott a hegyektől körülzárt Püspökszentlászló községbe, amelyben püspöki nyaraló volt. Felette emelkedett a Zengő-csúcs 682 m magasságot elérő orma, a tengerszint-feletti magasságot tekintve a Mecsek hegység legmagasabb csúcsa, tetején igen szép kilátást nyújtó toronnyal. Sajnos, elég rozoga volt akkoriban ez a fából készült torony, de azért több ízben is fenn jártam rajta élvezni a kilátást. Püspökszentlászló egyik nevezetessége volt az ott sűrűn található sárga virágú gyűszűvirág (*Digitális purpurea*).

Távolabbi útjaim főképpen hazautazásokkal²⁸ kapcsolatosak:

„Parallel utak” a legtöbbször követett Pécs–Szentlőrinc–Abaliget–Újdombóvár–Pusztaszabolcs vonallal. A nyugati parallel vonal: Pécs–Szigetvár (Zrínyi-vár és Istvánfy Miklós történetíró háza) – majd halastavak mellett, kanyargósan hegytetőre, onnan az érdekes „Zselic” vidék dombsorai között Kaposvárra, majd innen Újdombóváron át Budapestre.

A keleti parallel vonal: Pécs–Pécsvárad (a Zengő alatti) – majd érdekes dombvidéken át Bátaszékre – innen Szekszárdon át Budapestre.

Apostagra több ízben így utaztam: Pécs–Bátaszék–Baja (a Duna mellett). Innen vagy hajóval észak felé, vagy pedig: Baja–Jánoshalma (érdekes homokbuckás vidék) – Kiskunhalas–Kunszentmiklós–Apostag.

Valami sok szórakozásban nem vettem részt. Kollégáim szerettek a színház közelében levő kávéházba járni és onnan éjjel igen későn hazajönni. Ott sok pénzt elverték. Nekem félannyi jövedelmem volt, mint Niemczik kollégának, ezért én soha sem kértem senkitől sem kölcsönt, ellenben előfordult, hogy Niemczik kifogyott a pénzből és hozzám fordult kölcsönért.

---

²⁸ A Dér család Budapesten lakott, Apostagon a rokonság.

A kávéházban gyakoriak voltak az italos állapotban való összeszólalkozások. Ezek nyomán lovagias ügyek keletkeztek. Két „jól fészült” úr, mint párbajsegéd eszközölte a kihívást, stb. A fenyegetőben lévő párbajt legtöbbször kimagyarázkodásokkal, bocsánatkéréssel, jegyzőkönyv-vezetésekkel elsimították.

Én mindig ellene szóltam a párbajozgatásoknak, sőt egyáltalán a lovagias ügyeknek, mert ezek feleslegesen és károsan izgatják az ifúságot. Hangoztattam: én nem törődöm túlzottan azzal, hogy mások mit gondolnak rólam. Semmi esetre sem annyira, hogy elérje az önmegsemmisítési készséget. Ezt eleinte egyesek úgy értelmezték, hogy – úgy látszik – én gyáva vagyok, de olyan következetesen és állandóan ellene mondtam az ő lovagi eszményeiknek, hogy végül is tisztelték – ha nem is osztották – az én párbajjelenes beállítottságomat.

Az is előfordult, hogy egy barátom éjjel a kávéházból egy nővel tért haza az ő intézéseibe, és reggel a nő tőle 16 koronát követelt – az éjszakáért. Azt mondta, hogy addig „itt” marad, el sem megy. Barátom megkért, hogy segítsen a nőt „eltávolítani”. Megpróbáltam először szép szóval távozásra bírni, és amikor ez nem sikerült, felemeltem a paplant. A nő teljesen meztelen volt. Elkezdett visítani. Barátom erre megijedt, és kért, hogy így ne tegyem, nehogy a professzor meghallja. Végül is én egészítettem ki kölcsönképpen a barátom összes meglévő pénzét 16 koronára. Ezután a nő távozott. Az altiszt oda volt állítva a folyósra úgy, hogy a nő csak a hátsó lépcsőn távozhattott és nem a professzor szobája előtt. Azután is gyakran emlegettük a „16 koronás nőt”.

Egy másik eset. Egy kartársam sokszor mondogatta, hogy nőt pofozni barbárság. Az ilyen frátert fel kellene akasztani. És íme, egy este szóváltást hallok az udvarról. A kartárs ideálja akkor jött ki az egyik hivatali helyiségből, ahová egy fiatalemberrel bement volt. Szóváltás közben ez a kartárs „*Te cafat!*” felkiáltással az ideálját pofon ütötte, utána pedig mentegetőzni kezdett: – „*Tudod, én azért tettem, mert nagyon szeretlek.*”

Ebből az esetből is lovagias tanácskozás lett. A kartársak diszkvalifikálni akarták, mert férfi létére nőt pofonvágott. A pofont letagadta, és ezzel el is simult az ügy. Én magam is segítettem eltusolni az ügyét, mert mikor valaki indirekt megkérdezte tőlem, hogy látam-e a pofonvágást, azt feleltem, hogy nem vagyok egészen biztos benne.

A lovagias ügyekben engem segédnek, tanúnak egyébként senki fel nem kért.

Az egyetem évenként egy bált rendezett. Az egyikén szépségverseny is volt. Minthogy szavazólapokon kellett szavazni, én is vettem több szavazólapot. A társaságomban lévő két hölgy: Szanathy Aniella és Vrabély Vera a cédulákat kezemből kiragadták és mohó kíváncsisággal végigböngészték a sorozatot, hogy kikre szavazok. Csalódottan konstatálták, hogy csak egy-egy cédulával szavaztam rájuk, míg a többi – sok – cédulám megoszlott Horváth Mária és Horváth Lujza bölcsészettan hallgatók között. Mikor Aniella és Vera ajakbiggyesztéssel megjegyezték, hogy „Ezek a csámpásszájúak tetszenek magának?” „*Igen*” – mondtam – „*itt szépségre szavazunk, az ilyen lapokon is illik igazat mondani!*”

Búcsúzó Pécstől

1925 tavaszán anyámtól levelet kaptam. A levélben anyám közölte, hogy dr. Tangl Károlynál, a budapesti I. számú fizikai intézetben az egyik tanársegédi állás megüresedik. Ha ezt elfogadnám, nem kellene a távoli Pécsre lejárnom, hanem otthon lakhatnék. Ezt a levelet –

az egyik előadás előtt – megmutattam Rhorer professzornak. Láthatólag elkedvetlenül vette tudomásul. Én a kínálkozó állást elfoglaltam. Az előadások befejezése után érkező utódomat, Orbán Györgyöt²⁹ három héten át bevezettem az intézeti munkába, főképpen azért, hogy az egész tanév főbb kísérleteit együtt végigcsináltuk. Eljött azután július 10-e is, amikor Péctől végbúcsút vettem. Abban az értelemben is, hogy több ismerős professzortól, akik akkor már szabadságon, távol voltak, levélben búcsúztam el. Búcsúleveleimre dr. Pekár Mihály, a dékán summázottan válaszolt. Megköszönte szolgálataimat, és további minden jókat és sikereket kívánt.

14. kép – Tangl Károly professzor³⁰

---

²⁹ Orbán György (1903–1977) egyetemi tanár, az MTA doktora, a röntgenfizika és dozimetria kutatója. 1925-ben nevezték ki a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Fizikai Intézetéhez. 1941 és 1943 között Debrecenben működött. 1943-tól az Országos Társadalombiztosító Intézet röntgenfizikusa, majd az Országos Sugárfizikai Laboratórium vezetője. 1956-tól 1968-ig az MTA Atommagkutató Intézetének, és Debrecenben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Alkalmazott Fizikai Tanszékének a vezetője.

³⁰ Tangl Károly (1869–1940) fizikus, egyetemi tanár, az MTA tagja. Berlini és párizsi tanulmányok után Eötvös Loránd tanársegédje lett. 1903-tól a kolozsvári tudományegyetem fizikatanára, 1909/10 és 1914/15 között dékánja és az 1915/16-os tanévben rektora is. 1917-ben a budapesti Műegyetemre került, majd 1921-től a budapesti tudományegyetemen a kísérleti fizika tanára volt. Az MTA levelező, majd rendes tagja.

Fénykép: [https://hu.wikipedia.org/wiki/Tangl_K%C3%A1roly#/media/File:Tangl_K%C3%A1roly_\(1869%E2%80%931940\)_fizikus.jpg](https://hu.wikipedia.org/wiki/Tangl_K%C3%A1roly#/media/File:Tangl_K%C3%A1roly_(1869%E2%80%931940)_fizikus.jpg) [2018.02.08.]